

HUKUK TARİHİ AÇISINDAN KALEBEND DEFTERLERİ

Kalabend Registers in Terms of History of Law

İsmail ALTINÖZ*

Özet

Kalebend Defterleri, Dîvân-ı Hümâyün tarafından verilen cezalara ait hükümlerin kaydına mahsûs defterlerdir. Osmanlı hukuku içerisinde ana kaynak durumunda bulunan bu defterler hukuk tarihi araştırmaları açısından büyük ehemmiyeti haizdirler. Bu çalışmada Kalebend Defterlerinin hukuk tarihi bakımından önemi, bu defterlerin Osmanlı bürokrasisi içerisinde işleyiş tarzına değinilecektir. Kalebend suçunu işleyenlerin ne şekilde kalebend oldukları, hukuki anlamda yapılan işlemler, bunların kalelere ne şekilde intikal ettiklerini bu defterler sayesinde öğrenebilmekteyiz. Bu çalışmanın temel kaynağını arşiv malzemesi oluşturmaktadır. Kalebend Defterleri İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Bu defterlerin hukuk ile ilgili vesikalar olması hasebiyle, bunlar Osmanlı hukuk tarihi açısından tetkike tâbi tutulacak ve ardından diplomatik açıdan değerlendirilmeleri yapılacaktır.

Böylece, İslâm Ceza hukukundan neş'et eden ve Osmanlı hukukunda tazir cezaları içerisinde yer alan kayıtların tutulduğu Kalebend defterleri ile alakalı olarak direk arşiv malzemesine dayalı olarak yapılan bu çalışma orijinal bilimsel makale niteliğini de taşımaktadır. Bu çalışma ile Osmanlı hukuku içerisinde önemli bir yere sahip olan Kalebendlik cezası ile ilgili tüm bilgilerin tutulduğu bu defterler dönemin belgelerinden istifade edilmek suretiyle yararlanılması neticesinde bilim dünyasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Hangi suçları işleyenlerin kalebend cezasına çarptırıldıklarını yine bu defterler sayesinde öğrenebilmekteyiz. Bu vesileyle bu defterler Osmanlı hukukunun ana kaynakları arasındadırlar.

Anahtar Kelimeler: Kalebend, Kalebend defterleri, Suç, Ceza, Sürgün, Hukuk, Tazir.

Abstract

Kalebend Registers are the registers dedicated to the recording of the judgments of the punishments given by Dîvân-ı Hümâyün. These registry notebooks, which are the main sources of the Ottoman Criminal Law, are of great importance in terms of legal history research. In this study, the importance of Kalebend Registers in terms of legal history and their functioning in the Ottoman bureaucracy will be discussed. We can learn about how the perpetrators of the Kalebend crimes sentenced kalebend punishment

➤ Bu makale Etik Kurul İznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee Permission.

➤ Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 29.01.2021

➤ Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 21.12.2022

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, altinoz@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0716-6014>

from these notebooks and their legal procedures and how they were transferred to the fortress. The main sources of this study consists of archive materials. Kalebend Registers are kept in the Istanbul Ottoman Archives. Since these notebooks are legal documents, they will be examined in terms of Ottoman legal history and then they will be evaluated diplomatically.

Thus, this study based on the archive materials directly related to the Kalebend Registers, which derives from the Islamic Criminal Law and which are included in the criminal punishment in the Ottoman Criminal Law, are also subject of this article. With this study, it is aimed at contributing to the academic world by making use of these notebooks, which contain all the information about the Kalebend punishment, which has an important place in the Ottoman criminal law.

We can also learn about those who committed crimes were sentenced to kalebend from these notebooks. On this occasion, these notebooks are one of the main sources of Ottoman criminal law.

Key Words: Kalebend, Kalebend Registers, Crime, Punishment, Exile, Law, Style.

GİRİŞ

Arapça kal'a ve Farsça bend kelimelerinden teşekkül eden kal'a-bend sözlükte "kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse" manasına gelmektedir¹. Suçluların kale surları dışına çıkmasını yasaklayan ve suçlarını kale içerisinde çekmelerini sağlayan kalebend terimi² ile birlikte, cezalarını kapalı mekânlarda çekenlere zindan-bend³, aynı şekilde cezalarını ada üzerinde üzerinde çekenlere ise; cezîre-bend⁴, askerî maksatlar ile yapılmış ve diğerlerine göre daha hafif olan ceza türü ise; palanka-bend, mahkûmların kaçışını önlemek amacıyla zincire bağlanmak suretiyle veya ayaklarına ağırlıklar konularak cezasını çekenler için ise; pranga-prangabentlik⁵ cezası verilir⁶.

¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, (Çağrı 1987), 1079.

² Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, (Enderun 1986), 168; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri bakımından büyük bir boşluğu dolduran Mehmet Zeki Pakalın tarafından kaleme alınan 3 ciltlik *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde "Kalebend" teriminin bulunmaması ilginçtir.

³ Osmanlı Devleti'nde Kıbrıs adasına "Zindanbend" olarak sürgün cezası verilenler konusunda bkz. Ali Efdal Özkul, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasına Yaptığı Sürgünler, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, Editörler: Mehmet Mahfuz Söylemez-İbrahim Çapak-Halil Ortakçı, (Seçil 2016), 84; Benzer cezalar olan "Zindanbentlik" ile "Kalebentliği" birbiriyle karıştırmamak gerektiğine Uğur Koca tarafından yapılan bir çalışmada dikkat çekilmektedir. "Zira kalebentlik ile zindanbentlik yakın tabirler olsa da ayrı ceza usulleri" olduğu vurgulanmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Uğur Koca, "Boğazkesen Kalesi Kalebentleri (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı) *Tarih Dergisi*, Sayı: 67 (İstanbul 2018), 126.

⁴ Adalarda bulunan kalalarda çektirilen kalebentlik cezasına cezirebentlik denilmesi konusunda bkz. Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, (Adalet Akademisi 2014), 206.

⁵ Prangabentlik konusunda bkz. M. Zeki Uyanık, "Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane", *Mizânü'l Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı: 4, (2017), s.119-120.

⁶ Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik,

Bunların dışında özellikle gayri müslim tebaadan olan suçluların manastırlarda muhafaza edilenlerine ise; manastır-bend⁷, bu cezalarını kulelerde çekenlere ise; kule-bend denilir⁸. Fransızların Osmanlı Devleti'nde usulüne uygun bir şekilde uygulanmasına "Hakiki Kalebentlik"; mahkûmların kimseyle görüştürülmemesi (adeta hücre hapsi) şeklindeki uygulamasına ise; "Adi Kalebentlik" denilmesine Mustafa Avcı tarafından dikkat çekilmektedir⁹.

İslâm hukukunda cezaî müeyyidesi olup had ve kısas-diyet suçları dışında kalan hukuka aykırı her fiil ta'zîr suç olarak nitelenir. İslâm'da suçların en aza ineceği bir hayat tarzının ve toplum yapısının kurulmasına, kötülüğün işlenmesini ve aleniyet kazanmasını önlemeye öncelik verildiğinden getirilen dinî ve ahlâkî sistem, suçların cezalandırılmasından çok suç işlemeyi kolaylaştıran sebepleri ortadan kaldırmayı hedef almıştır¹⁰.

Kalebentlik cezasının ne zaman ve hangi devlette ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Selçuklu ve İran Moğolları tarafından uygunlandığına dair görüşlerin bulunduğu ancak bu devletlerin uygulamaları ile Osmanlıların uygulamalarının aynı olup olmadıkları konusunda bir fikir sahibi olunmadığına Güler Bayraktar tarafından dikkat çekilmektedir. Selçuklu Devleti'nde bir suçu ve hilesi nedeniyle görevinden el çektirilen devlet adamlarının kalelere hapsedildiği veya zindanlara koyuldukları belirtilmektedir. Ancak, bu mahkûmların hayatları konusunda bilgi sahibi olunmadığı vurgulanmaktadır¹¹. İbn Bîbî tarihine göre, Selçuklu döneminde Konyalı Sahib Ata Fahrüddin Ali b. Hüseyin vezirlikten uzaklaştırıldıktan sonra tutuklanmış, önce Saraydan Emir-i dâd'ın evine, oradan da Osmancık Kalesine gönderilmiştir. Memluklular döneminde Kahire Kalesindeki mahkûmların büyük bir çoğunluğunu esirler ve siyâsi suçlular teşkil ederdi. Aynı şekilde İran Moğollarında (1220-1350)

Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye* (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III), Sayı: 45, (Ankara: Mayıs-Haziran 2002), s.128.

⁷ Elif Bayraktar Tellan, "Osmanlı Araştırmalarında Yeni Kaynakların Tarihyazımına Katkıları: Manastırbend Örneği", *Tarihyazımı*, (Kış 2019), 1/2, s.171-190; Osmanlı döneminde manastırbend konusunda şu bilgi enteresandır: "On altıncı yüzyıl sonuna ait bir kayıta Aynoroz'a sürülmüş olan eski Varna metropolidi Parthenios'un kaçıp İstanbul'a geldiğini Patrik İeremias kadı huzurunda ifade ve ispat etmiş, bunun üzerine Parthenios'un yakalanıp yeniden Aynoroz'daki Simona (Simonopetra) Manastırı'na gönderilmesi emredilmiştir. Burada dikkat çeken önemli bir husus, patriğin bu dönemde iddiasını kadı huzurunda tescil ettirmesidir. On sekizinci yüzyılın başından itibaren ise; patriklerin meramlarını arzuhallerinde ifade etmelerinin yeterli olduğunu görmekteyiz".

⁸ Ömer İşbilir, "Kalebend", *DİA*, Ek-2, s.5.

⁹ Mustafa Avcı tarafından kaleme alınan *Hukuk Tarihimizde Hapis* adlı kitabında kalebentlik konusunu da ele almıştır. Bu konuda bkz. Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, (Türkiye Adalet Akademisi 2014), 205-212.

¹⁰ Mehmet Boynukalın, "Suç", *DİA*, XXXVII, 454.

¹¹ Güler Bayraktar, *Osmanlı Devleti'nde Kal'a-bend Cezası (5 Numaralı Kal'a-Bend Defteri, Z.1150-B.1151)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi 2003), 24-25.

âsi prensler ve emirler nefy/sürgün ve kalebentlik cezası ile cezalandırılırdı. Siyasî hasımlar ise; demirden kafesler içine konulurlardı¹².

Osmanlı Devleti'nde Kamu hukuku ile ilgili şahsî suçların cezâi müeyyehelerinin İslâm hukuna dayandığı bilinmektedir. M. Âkif Aydın, klâsik dönem Osmanlı hukuku kitaplarında en önemli bölümü cezâ (*ukubât*) hukukunun oluşturduğunu belirterek, hukuka mugayir fiillerin karşılığı olarak had, kısas ve tazir şeklinde tasnifini yapar¹³.

İslâm hukuku içerisinde yukarıda belirlenen üç kategorideki suçlardan tazir¹⁴ suçu yetkinin devlet başkanına ve veya hâkime bırakıldığı bir alan içerisinde yer almaktadır. Bu hukuk normları çerçevesinde had cezasını eşkıyalık, hırsızlık, irtidad, yol kesme, bağı ve sarhoşluk teşkil eder iken; kısas suçlarını da adam öldürme ve yaralama gibi benzer suçlar teşkil etmektedir¹⁵. Bununla ilgili hükümler ise; siyasetnâme ve kanunnâmelerin içerisinde yer almaktadır. “Osmanlı kanunnamelerinde görülen para cezasına tahvillerin suçun oluşumundaki eksikliklerle ilgili bulunması, bu anlamda ceza takdirinde farklı tatbikatın zuhuruna da yol açıldığına” Feridun M. Emecen tarafından dikkat çekilmektedir. Aynı yazar tarafından “Had ve kısasta suç unsurlarından birinin eksik olması halinde bunlar tazir grubuna alınarak müeyyideleri devlet başkanının yetkisine bırakıldığına” dikkat çekilmektedir¹⁶.

Tazir cezası kalebentlik hapsini gerektiren suçlardan birisidir¹⁷. Kalebentlik cezası ile Zindanbentlik cezalarının farklı olduğuna Ahmet Aksın ve Suha Oğuz Baytimur tarafından yapılan bir çalışmada vurgu yapılmaktadır¹⁸.

Kalebentlik cezasına mahkûm edilenler; surlarla çevrili kaleden çıkmamak kaydıyla bir şehir ve kasada ikamet edebilecekleri gibi, firar ve benzeri hadiseler olmadığı müddetçe kale halkıyla biraraya gelebilmekte, onlar ile iletişim kurabilmekte, kale içerisindeki mabet yerlerini ziyaret edebildikleri gibi, mes-

¹² Avcı, (n 6), 134.

¹³ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (6. Baskı, Hars 2007), 168-169; Ayrıca bkz. Mehmet Âkif Aydın, “Ceza” [Osmanlı Ceza Hukuku], *DİA*, VII, 478-482.

¹⁴ Tazir hakkında bkz. Tuncay Başoğlu, “Ta‘zîr”, *DİA*, XL, 198-202.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde Ceza hukukunda Had, Kısas ve Ta‘zîr suçlarının sarih bir şekilde tanımı ve kanuni bir çerçevede izâhatının yapılması konusunda bkz. Feridun M. Emecen, “Şehzade Divanında Suç ve Ceza”, *T.C. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı: Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a Armağan*, (Yıl: 2015), XXI/2, 56.

¹⁶ Emecen, (n 16), 56.

¹⁷ Osmanlı Hukukunda Tazir Suçlarına Kalebentlik Cezası verilmesi konusunda bkz. Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta‘zîr Suç ve Cezaları*, (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi 2017).

¹⁸ Ahmet Aksın-Suha Oğuz Baytimur, “25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi”, *XV. Türk Tarih Kongresi* (11-15 Eylül 2006 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV, I. Kısım, TTK. Basımevi, Ankara, 2010, 797.

lek ve sanatlarını de yerine getirebilmektedirler. Bunlara ilave olarak tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla toprak kirayabilmekte ve bekâr olanların evlenmelerine müsaade edilmektedir. Bunların dışında devam eden bir davaları var ise; bir memur eşliğinde bu duruşmalara katılabilmektedirler. Genele teşmil olunan bu uygulamaların dışında farklı kalelerde değişik uygulamaların da olduğu görülmektedir. Ancak, kalebendlerin meşakkatli işlerde çalıştırılmayacağı, onurlarının zedelenmemesi açısından teşhir edilemeyeceği ve demire (pranga) vurulamayacağı belirtilmektedir¹⁹.

Kalebend cezasına çarptırılanların yeni bir suç işlemesi durumunda ise; bundan daha ağır bir ceza olan kürek cezasına çarptırıldıkları görülmektedir. Kalebendlik cezasının sona ermesi; ya affedilmeleri ya da yakınları sayesinde veya kendilerine güvenilir mahalle sakinlerinin kefaleti ile mümkün olabilmektedir²⁰.

Kalebendlik cezası, devlet tarafından belirlenen kalelerde suçluların hapsi şeklinde gerçekleşmekte idi. Bu kalelerin seçimi suçun büyüklüğüne veya küçüklüğüne göre şekillenebildiği gibi, bu kalenin mahkûmun yaşadığı yere yakın olması ile de alakalı idi. Ancak, hükümlülerin işlemiş oldukları suçların ağır olması durumunda kalenin yakınlığı etkili olmamakta, uzak diyarlardaki kaleler tercih edilmektedir²¹.

Kalebendlik cezasına çarptırılanlar arasında ticarî hayat ile iştigal eden esnaf teşekkülleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında standart dışı mal üretenler, bunları alışkanlık haline getirenler ve narhlara uygun hareket etmeyenler, stokçuluk yaparak fiyatların artışına neden olanlar, kadı ve kethüdanın izni olmadan işyeri açanlar, ölçü ve tartıda hile yapanlar, kadı ve kethüdanın izinsiz dükkân açanlar, bugün müşteri ilişkileri yönetimi açısından önemli bir mevzu olan müşterilerine sert davrananlar kalebendlik ile cezasına çarptırılırdı²². Bunların dışında ilmiye, kalemiye, seyfiye sınıfından kişiler işledikleri suçların niteliğine göre kalebend cezası uygulanırdı²³.

XVI. Asırda her ne kadar belgelere “Kalebend” ismiyle hükümler yansımamış olsa bile, o dönemde hükümlülerin kaleye hapsedilerek kalebend edildiklerine hükmedilebilir²⁴. Kalebendlik ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Kale hapsine tabi tutulan mahkûmların iâşelerini nasıl temin ettikleri ve beslenmelerini ne şekilde ifâ ettiklerine dâir bilgilere pek rastlanılmamıştır. Bu konuyla

¹⁹ Avcı (n 12), 137.

²⁰ Avcı (n 20), 137.

²¹ Faruk Algül, *11 Numaralı Kalebend Defteri'ne (H.1167-1169-M.1754-1756) Göre Suç ve Suçlu Profili*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2019), 33.

²² Esra Yakut, “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 2, (Güz 2006), 36.

²³ Algül, (n 21), 33.

²⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, (1. Baskı, Kitabevi 2012).

alakalı olarak Osmanlı Döneminde hapisaneler üzerine yapılan bir çalışmada²⁵ “kale içinde mahpusların yiyecek ihtiyacı dışarıdan sağlanan “yemek sadakası” ile karşılanmakta, kale idaresi bunun için masrafa girmekten kaçınılmaktadır” ifadesi yer almaktadır. Aynı şekilde Kalebend üzerine yapılan başka bir çalışmada²⁶ ise; kalebend cezasına çarptırılan mahkûmların geçimlerini ve iâşelerini ne şekilde tedârik ettiklerine dair arşiv kayıtlarında bilgi bulunmadığı belirtilmektedir. Kalebend hapsine tâbi tutulan mahkûmlara “günde bir parça ekmek, akşamları çorba ve bazı günler pilav, ayrıca kurban bayramlarında bir miktar et verildiğine dair kayıtlardan” bahsedilmektedir²⁷.

Kalebend Defterleri ve Belgeleri

Kalebend Defterleri²⁸, Divan-ı Hümâyûn’da alınan kalebendlik cezası ile ilgili kararların kayıtlara geçtiği defterlerdir²⁹. Birinci Seride; Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dîvân-ı Hümâyûn Bâb-ı Asafî Defterleri arasında toplam 7 defter bulunmakta olup, İlk defter 1680 tarihinde başlayıp, son defter ise; 1833 tarihine kadar gelmektedir. İkinci seride ise; aynı tasnifte toplam 45 defter bulunmakta olup, ilk defter 1722 tarihinde başlayıp, son defter ise; 1735 tarihine kadar ulaşmaktadır³⁰. Ayrıca, Başkanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Fonu içerisinde yer alan Çavuşbaşılik Defterleri arasında 677 numara ile kayıtlı bulunan H.955/M.1548 tarihli *Hapis ve İdam Edilen Eşhâsın İsimleri* ve 678 numara ile kayıtlı bulunan H.1116/M.1704 tarihli *Muhtelif Yerlere Nefyolunan Eşhasın İsimleri* adıyla 2 adet defter bulunmaktadır. Muhtemelen bu defterlerin içerisinde Kalebend hükümlerini içeren bilgiler de bulunabilir³¹. Ayrıca, aynı ar-

²⁵ XVI. Asırda mahkûmların kalelerde mahbus edilmesi konusunda bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, (1. Baskı, Kitabevi 2012), 28ⁿ.

²⁶ Suha Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devleti’nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi 2011), 163.

²⁷ Baytımur, (n 26), 161-164.

²⁸ Kalebend Defterleri’nin **İçerik ve Teknik Yönden Değerlendirilmesi konusunda bkz. Volkan Çeribaş**, “Kalebend Defterlerinde Geçen Suç ve Ceza Türleri: 33 Numaralı Kalebend Defteri Örneği”, *History Studies*, X/9, (Aralık 2018), 85-102.

²⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi*, (Seçil 2017), 50; Kalebend Defterlerinin tasnifi, muhtevası ve Osmanlı ceza hukuku açısından değerlendirilmesi için bkz. Suha Oğuz Baytımur, “Kal’abend Tasnifi, Muhtevası ve Osmanlı Ceza Hukuku Açısından Önemi”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, I*, Editörler: Doç. Dr. Hatice Oruç-Dr. Muhammed Ceyhan, (1. Baskı, Akçağ 2016), 184-202.

³⁰ Bu defter listeleri için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi*, (Seçil 2017), 50-51.

³¹ Bu defter listeleri için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi*, (Seçil 2017), 80; Uriel Heyd Osmanlı Devleti’nde kalebendlik ile ilgili ilk kayıtlara Başkanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi içerisinde yer alan 678 nolu katalogda, H.1115-22/M.1703-11 yıllarına ait kayıtlarda rastlandığını belirtmektedir. Ayrıca, aynı tasnifte Kalebend Defteri serisinin

şivde defter tasniflerinin dışında *Kalebend Kalemi Belgeleri*³² adıyla bir belge tasnifi bulunmaktadır. Bu kalemdeki belgeler kalebendlik cezasına mahkûm edilenlerle alâkalı kayıtları ihtiva etmektedir. Bu tasnifte H. 1125/M.1713-H.1255/M.1839 tarihlerini içeren 229 adet dosya yer almaktadır³³. Mezkûr arşivde bu belgeler Bâb-1 Âsafî tasnifi içerisinde Dîvân-ı Hümâyûn Kalebendlik Kalemi (A. {DVN.KLB}) adıyla Kalebendlik ile alakalı belgeler, yine aynı tasnifte; Dîvân (Beylikçi) Kalemi Kalebend Defterleri (A. {DVN.KLB.d}) ve Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Kalebend Defterleri (A. {DVNSKLB.d}) ismiyle defterler kayıtlıdır³⁴.

Osmanlı Merkez Teşkilatı içerisinde yer alan Kalebend Defterleri; dönemin idâri, mâli, askerî, sosyal ve hukukî yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler çerçevesinde özellikle toplum katmanları arasında işlenen suç oranları, bunların nelerden ibaret olduğu vs. gibi durumları bu defterler sayesinde öğrenebilmekteyiz. Hukuk tarihi açısından büyük ehemmiyeti haiz olan bu defterlerden güçler arasındaki denge konusunda da fikir sahibi olabilmekteyiz. Burada “halkın güçlüler karşısındaki acziyeti ve idarecilerin bunlara karşı olumsuz tutumu, toplum içerisinde kumar oynama ve içki imal edip içme, gayri ahlakî davranışların varlığı, fesat çıkarıp ortalığı karıştırma, gayrimüslim halkın sorunlarının bir kısmı ve bunların çözümü vb. durumlar” bu defterlerde kayıtlıdır³⁵.

İstanbul’daki Osmanlı Arşivinin değişik tasniflerinde yer alan ve dosyalanan vesikalar haricinde *Cevdet Adliye*, *Cevdet Belediye*, *Cevdet Zaptiye*, *Cevdet Dâhiliye* ve *Ali Emiri* gibi bazı fonlarda müstakil kalebendlik vesikaların yer almasıdır. Ayrıca *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)* kodu altında bazı *Kalebend Defterleri*³⁶ ve *Mühimme Defterleri*’nde de kalebendlik ile ilgili bazı hükümler³⁷ mevcut bulunmaktadır³⁸.

---

44 büyük cildinde, bunlardan en eski defterin 1134/1721-2 yılında başladığına dikkat çekmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Edited by V. L. Menage, (Clarendon 1973), 302-303.

³² Başkanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Kalebend belgeleri ve defterlerinin tanıtımı konusunda bkz. Suha Oğuz Baytimur, *Osmanlı Devleti’nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi 2011), XIV-XV.

³³ Bu defter listeleri için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi*, (Seçil 2017), 164.

³⁴ Bu defter listeleri için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi*, (Seçil 2017), 322.

³⁵ Aksın-Baytimur, (n 18), 796.

³⁶ Koca, (n 3), 128.

³⁷ Mühimme Defterlerinde Kalebendlik hükümleri konusunda bkz. Mihriban Artan, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Eşkyaçılık Hareketleri (1626-1631)*, (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi 2016).

³⁸ Koca, (n 36), 128.

Kalebend Defterleri'nde; bazı durumlarda mahalli kadılar tarafından da hükmedilir, ancak kadıların vermiş oldukları kararlar sadaretin onayı alındıktan sonra infaz edilirdi. Osmanlının ilk dönemlerinde yaygın olarak kullanılmayan bu ceza değildir. Ancak "16. yüzyılda borçlarını ödemeyen mültezimlerin zindanlara atılarak buralarda cezalarını çektiklerinden" bahsedilmektedir³⁹. Yine bu dönemlerde, bazı suçlular padişahın haklarında vereceği ceza gerçekleşinceye kadar bir süre hapiste tutulurlardı. Uriel Heyd, Osmanlı Devleti'nde kalebendlik ile ilgili ilk kayıtlara Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi içerisinde yer alan 678 nolu katalogda, H.1115-22/M.1703-11 yıllarına ait kayıtlarda rastlandığını belirtmektedir. Ayrıca, aynı tasnifte Kalebend Defteri serisinin 44 büyük cildinde, bunlardan en eski defterin 1134/1721-2 yılında başladığına dikkat çekmektedir⁴⁰. Aynı şekilde Neşe Erim ise; kalebendlik cezasının XVIII. yüzyıldan itibaren sık müracaat edilen bir ceza türü olmaya başladığını belirtmektedir⁴¹.

Tanzimat öncesi dönemde; halktan gelen arzuhal ve şikâyetler Dîvân-ı Hümûyun'da görüşüldükten sonra eğer Kalebend cezası verilmişse bu suçlar Kalebend Defterlerine kaydedilmekte idi. Ancak, Divân-ı Hümûyun'da alınan bu kararların icrâsı kadı ve nâibler tarafından gerçekleştirilmekte idi. Bu görevlilerden öncelikle Divân-ı Hümûyun tarafından talep edilen şey; "hüküm giymiş şahsın kararda belirtildiği şekil ve sürede cezasını çekeceği bölgeye bir an önce götürülerek ikametinin" temin edilmesiydi. Tanzimat ile birlikte devlet yönetiminde yapılan değişiklikler hukuk sistemine de sirâyet etmişti. Bu dönemde Dîvân-ı Hümûyun'da alınan kararlar önce "Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta daha sonra ise; Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'de görüşüldükten sonra" karara bağlanmaya başlamıştı. 1868 yılına gelindiğinde ise; yukarıda isimlerini zikrettiğimiz iki kurumda alınan karar her hukukî süreci hem de işleyişi yavaşlattığından dolayı "bu iki kurumun birleştirilmesiyle Şurâ-yı Devlet oluşturulmuş, Şurâ-yı Devlet hem bu görüşmelerin yapılp hem de idâri yargı görevinin icrâ edildiği kurum haline gelmiştir". Bu dönem içerisinde benzer kararlar için Kalebend defterleri yerine "*Nefy-u İtlak Defterleri*" tutulmaya başlamıştır. Bu defterler Kalebend Defterlerine göre daha sarîh hükümleri ihtiva etmekte idi⁴².

³⁹ Aksın-Baytimur, (n 35), 797.

⁴⁰ Heyd, (n 31), 302-303.

⁴¹ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 4 (1984), 81; Neşe Erim tarafından yayımlanan bu makale Osmanlı Devleti'nde kalebendlik konusunda ilk bilimsel çalışma özelliğini taşımaktadır.

⁴² Harun Çoban, "Nefy-ü Kısas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2018) III/2, 147.

SONUÇ

Hukuk Tarihi Açısından bu çalışmada temelde Kalebend defterlerinin Osmanlı ceza hukuku açısından önemine değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde ekonomik sıkıntılara bağlı olarak asayiş ile ilgili problemlerin meydana gelmesi neticesinde daha önce hapis cezası olarak adlandırılan ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren kullanmaya başladığı kalebendlik cezası birlikte Kalebend Defterleri de hukuk literatürüne girmeye başlanmıştır.

Kalebend Defterlerinde daha çok suçluların bulunduğu mahalde yakalanaarak tedib edilmek/uslandırılmak ve ibret amacıyla değişik kalelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Belirli bir süre kalebend olarak kalan kişilerin bazen kendi talepleri bazen de ailelerinin talepleri neticesinde itlâkıyçün/salıverilmesi için tekrâr emir ve “Yarım Mühürlü Ocak Mektûbu” gelmediği müddetçe itlâk/salıverilmemesi ve firâından kaçınılması belirtilmektedir. Bu mektup ise, Yeniçeri ağası tarafından verilmekte idi. “Yarım Mühürlü Ocak Mektûbu” Osmanlı Diplomatîği açısından büyük ehemmiyet arz etmektedir. Osmanlı bürokrasisinde yetkilerin sınırlandırılması bakımından bu tür uygulamaların olduğu bilinmektedir. Kalebendlik cezasının uygulanması ve suçluların salıverilmesi esnasında Yeniçeri ağası ile birlikte kale dizdarı ve oradaki meskûn mahallin kadısının da yetkisi bulunmakta yukarıda isimleri geçen görevliler ile birlikte hareket etmekte idiler.

“Muhkem Habs”, Kalebend cezası verilen hükümlerin yer aldığı Kalebend Defterlerinde geçen bu ifadeden anlaşılacağı üzere; kalelerde hapis cezası çekmek üzere verilen ve bu kişiler için kullanılan “Muhkem Habs” ifadesinden anlaşılan bunların sağlam bir şekilde kalelere hapsedilerek kaçmalarının önüne geçilmesi kast edilmektedir. Hapis cezalarının muhkem hale getirilerek ve hiçbir şekilde mahkûmun kaleden kaçmasına vesile olacak durumların çıkarmaması ve korunması ve güvenli bir şekilde hapis cezalarını çektikleri şekilde yorumlanabilir. Bu konu ile alakalı belgelere yüzlerce hüküm yansımıştır.

Kalebend Defterlerinde dikkati çeken diğer bir husus ise; belgelerin dilinin hukuk lisaniyla yazılmış olmasıdır. Bu vesileyle belgelerin diplomatik açıdan da incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Örneğin: incelediğimiz belgelerin birinde Varna Kalesine kalebend olarak gönderilecek kişilerin “sûret-i sicil-lâtiyla arz ve i'lâm olunmak fermânım olmağın” şeklinde “kal'a-i merkûmede muhkem-habs ve kal'a-bend eyleyüp tekrâr emri-şerîf ve mücebince ocakdan mektûb vârid olmadıkça bir tarikiyle itlâklarından be-gayet hazer ve mücânebet eyleyesüz” ifadesinin geçmesi diplomatik açıdan bize Osmanlı ceza hukuku ile ilgili belgeler hakkında fikir vermektedir. Mahkûmların daha önce sicillerinin incelenerek kale hapsine gönderilmeleri, ardından yetkili kişilerce itlak emri gelmediği müddetçe bunların salıverilmelerinden/serbest bırakılmalarından kaçınılmasına belge sonlarında tekid ve tehdid meyanında diplomatik açıdan dikkat çekilmektedir.

Kalebend Defterlerinde “Muhkem Habs“, “Muhkem Kalebend” deyimlerine ilaveten “zindanbend” ifadesinin geçmesi muhtemelen mahkûmun daha önce sicilinin bozuk olması veya hapisten kaçması şeklinde telakki edilebilir. Ayrıca, bu tür durumlardaki mahpusların “sureti-i sicillâtıyla da arz edilmesi” ifadesinin geçmesi, mahkûmun geçmiş dönemlerdeki işlediği suçları göz önüne seren bu tür belgeler ile bunlar hakkında daha dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, “Muhkem Habs“, “Muhkem Kalebend” ifadelemesine ilave olarak “Zindanbend” ifadesinin kullanılması bu mahkûmların ağır suç işlediklerinden dolayı ağır ceza olarak kalebendlerde zindanlara atılarak cezalarını çektikleri şeklinde anlaşılabilir.

Netice itibarıyla Osmanlı Hukuk Tarihi açısından büyük ehemmiyeti haiz olan Kalebend defterleri Osmanlı Ceza hukukunun işleyişi konusunda bize çok önemli bilgiler sunmaktadırlar. Bu bilgiler, adli mekanizma içerisinde diğer devlet görevlilerinin bürokratik muamelelerinin ne şekilde gerçekleştiği konusunda da fikirler vermektedir. Özellikle Osmanlı Ceza hukuku içerisinde hangi suçlara kalebend cezasının verildiğini bu defterlerden öğrenmekteyiz. Bu suçluların cinsiyetleri, dinleri, bölgeleri hatta meslekleri konusundaki bilgilere yine bu defterler sayesinde erişebilmekteyiz. Osmanlı ceza hukukunun önemli bir parçası olan kalebend cezasının ana kaynakları konusundaki bu defterler Osmanlı Hukuk sistemine büyük katkılar sunmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Başkanlı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.DVN.KLB, nr. 3/12, 94.

BOA, A.DVN.KLB d., nr. 2, s. 179, 195.

BOA, A.DVN.KLB d., nr. 4, s. 101, 103, 116.

BOA, A.DVN.KLB d., nr. 6, s. 47.

BOA, A.DVN.KLB d., nr. 31.

BOA, C.ADL, nr. 3890.

Kaynak Eserler

ŞEMSEDDİN SAMİ; *Kâmus-ı Türkî*, (Çağrı 1987).

Araştırma ve İncelemeler

Aksın A ve Baytimur SO, “25 Numaralı Kalebend Defterinin Tanıtımı ve Kalebend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi”, *XV. Türk Tarih Kongresi* (11-15 Eylül 2006 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV, I. Kısım, (TTK 2010)

Algül F, *11 Numaralı Kalebend Defteri'ne (H.1167-1169-M.1754-1756) Göre Suç ve Suçlu Profili*, (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 2019).

Artan M, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkyaçılık Hareketleri (1626-1631)*, (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi 2016).

Avcı M, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye* (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III), Sayı: 45, (Ankara: Mayıs-Haziran 2002), 128-147.

— —, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, (Türkiye Adalet Akademisi 2014).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Rehberi, (Seçil 2017).

Baçoğlu T, "Ta'zîr", *DİA*, XL, 198-202.

Bayraktar G, *Osmanlı Devleti'nde Kal'a-bend Cezası (5 Numaralı Kal'a-Bend Defteri, Z.1150-B.1151)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi 2003).

Baytimur SO, "Kal'abend Tasnifi, Muhtevası ve Osmanlı Ceza Hukuku Açısından Önemi", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, I*, Editörler: Doç. Dr. Hatice Oruç-Dr. Muhammed Ceyhan, (1. Baskı, Akçağ 2016), 184-202.

— —, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi 2011).

Boynukalın M, "Suç", *DİA*, XXXVII, 453-457.

Çeribaş V, "Kalebend Defterlerinde Geçen Suç ve Ceza Türleri: 33 Numaralı Kalebend Defteri Örneği", *History Studies*, X/9, (Aralık 2018), 85-102.

Çoban H, "Nefy-ü Kıyas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2018) III/2, 137-167.

Emecen F, "Şehzade Divanında Suç ve Ceza", *T.C. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı: Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a Armağan*, (Yıl: 2015), XXI/2, 55-92.

Erim N, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 4 (1984), 79-88.

Heyd U, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Edited by V. L. Menage, (Clarendon 1973).

İşbilir Ö, "Kalebend", *DİA*, Ek-2, 5-7.

Koca U, "Boğazkesen Kalesi Kalebendleri (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı) *Tarih Dergisi*, Sayı: 67 (İstanbul 2018), 125-150.

Koç M, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi 2017).

Özkul AE, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasına Yaptığı Sürgünler ve Sonuçları", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, Editörler: Mehmet Mahfuz Söylemez-İbrahim Çapak-Halil Ortakçı, İstanbul 2016, 22-97.

Sertoğlu, M, *Osmanlı Tarih Lûgati*, (Enderun 1986).

Tellan EB, "Osmanlı Araştırmalarında Yeni Kaynakların Tarihyazımına Katkıları", *Tarihyazımı*, (Kış 2019), 1/2, 171-190.

Uyanık MZ, "Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane", *Mizânü'l Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı: 4, (2017), 87-134.

Yakut E, "Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 2, (Güz 2006), 25-40.

Yıldız G, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, (1. Baskı, Kitabevi 2012).